

ВІЙСЬКОВІ СУДИ ЯК ВИКЛИК СЬОГОДЕННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ

Боброва Ю. Ю., Бобров Ю. О.

ВСТУП

Збройна агресія рф проти України поставила систему правосуддя та її спроможність забезпечити захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина у вкрай важке становище. Особливо це стосується правового захисту військовослужбовців, які зі зброєю в руках виконують свій конституційний обов'язок та захищають територіальну цілісність, незалежність і суверенітет нашої держави.

На сьогодні здатність судової влади щодо задоволення потреб громадян із здійснення судочинства визначається крізь призму доступності суду для людей, можливості своєчасного відновлення справедливості, обґрунтованого притягнення винного до відповідальності та достатності нормативного врегулювання відправлення правосуддя, оперативності судового розгляду, наявності відповідного кадрового ресурсу тощо.

Як і будь-яка інша правова проблема, питання необхідності вдосконалення діяльності системи військової юстиції та військових судів в складі судової влади України вирішувалося і вирішується у залежності від юридичної ідеології і законодавчих технологій, приналежності її до певної системи права, національних традицій, а також від статусу збройних сил та їх ролі у політичній системі суспільства.

Актуальність даного питання пов'язана із виникненням цілої низки об'єктивних і суб'єктивних причин та зовнішньополітичних факторів, зокрема: веденням агресивної війни рф проти нашої держави; значним ростом злочинів та правопорушень в усіх складових Сил оборони; розкраданням бюджету оборонного відомства, які в останній час набули значного суспільного резонансу; незаконним обігом зброї; недостатнім рівнем соціальної захищеності військовослужбовців і членів їх сімей; труднощами комплектування армії та недостатнім її забезпеченням зброєю, боєприпасами, військовою технікою та іншими необхідними для ведення бойових дій ресурсами тощо. У зв'язку з цим, повинен існувати міцний, чіткий та дієвий механізм правового і, перш за все, судового,

захисту військовослужбовців, членів їх сімей, а також усіх громадян України, які залучені до відсічі збройної агресії РФ проти нашої держави, а також притягнення до відповідальності винних у вчиненні військових злочинів у короткі строки компетентним судом відповідно до принципів правосуддя і перш за все, верховенства права.

1. Становлення системи військових судів в Україні як суб'єкта судової влади: історико-правовий екскурс

Реформа правового механізму щодо захисту прав і свобод людини у всіх сферах життя і діяльності на думку О. Ф. Андрійко, має бути спрямована не лише на обов'язок держави забезпечувати права людини, але й на створення реальних можливостей для реалізації цих прав. Обов'язком держави, інших суб'єктів, наділених владними повноваженнями, є створення необхідних гарантій реалізації прав і свобод громадян¹.

Безперечно, що на сьогодні в умовах збройної агресії РФ проти нашої країни потребує вдосконалення механізм судового захисту прав, свобод та інтересів громадян України в умовах воєнного стану.

Для прийняття правильного рішення щодо створення в системі державної влади того чи іншого органу для реалізації її повноважень і, передусім, задля удосконалення судового механізму захисту прав, свобод та інтересів громадян, необхідно звернутися до історичного розвитку держави та проаналізувати вирішення відповідних викликів у певні періоди її розвитку.

Історичні витоки військового суду беруть початок з глибокої давнини та зумовлені появою армії як специфічної державної інституції озброєних людей – військовослужбовців, вчинення останніми правопорушень та порушенням їхніх прав зі сторони держави чи третіх осіб; законодавством, за допомогою якого здійснювалося адміністративно-правове його унормування.

У комплексі цього наукового аналізу питання виникнення та діяльності військового суду потребує глибокого історичного дослідження.

Критеріями періодизації історії виникнення та діяльності військових судів нами обрано історичні періоди утворення і функціонування війська як окремої державної інституції, на території тогочасних українських земель. Так як саме його існування детермінує якісні зміни, котрі призвели до утворення та розвитку інституту військового судочинства.

¹ Андрійко О.Ф., Кисіль Л.Є. Адміністративно-правове забезпечення реалізації прав і свобод громадян України. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 107–110.

Тому, пропонується виділити вісім періодів функціонування військового суду в Україні.

І період – утворення військових судів у Київській Русі ознаменувався тим, що судова влада, так як і законодавча та виконавча, фактично зосереджувалась у руках Великого князя, який очолював адміністрацію і суд.

Основними джерелами права в цей період були звичаєве право, договори Київської Русі з Візантією, княже законодавство, «Руська правда». Перші норми, що були спрямовані на підтримання військового правопорядку, з'являються вже в «Руській Правді», де вони ототожнювались із державними, тобто військові справи належали до компетенції князівського суду².

ІІ період становлення військових судів – пов'язаний із появою кількох редакцій Литовських статутів: Першого («Старий») 1529 року, Другого («Волинський») 1566 року та Третього («Новий») – 1588 року, під час перебування українських земель у складі Речі Посполитої. Ці Статути, як законодавчі акти народів, об'єднаних в одну державу, ґрунтувались на їх звичаєвому праві та нормах «Руської Правди». І хоча в статутах є норми, що регулюють проходження військової служби, відсутність спеціальних органів військової юстиції пояснюється відсутністю постійного війська³.

За однією з історичних версій, вперше право на військові суди на території України було дароване Універсалом від 20 серпня 1576 року королем Речі Посполитої Стефаном Баторієм (1576–1586 рр.), талановитим вождем, політиком й адміністратором свого часу. Королівський універсал розпочинався такими словами: «Його Королівська милість, за вказані пункти, а саме за вірну й хоробру лицарську службу, якою запорозькі козаки знищили сильні варварські війська, поклали кінець їхній спразі на християнську кров, зупинили їхні безчесні грабіжницькі напади на корону Речі Посполитої та Україну й закрили їм входи на Україну й Річ Посполиту, а також усі їхні незліченні наглі напади на християнські країни хоробрими грудьми відбили, в нагороду за цю службу запорозькому козацтву дарує... привілеї власного судочинства...»⁴. Функція судової влади була покладена на Гетьмана війська козацького.

² Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 20.02.2023).

³ Вовк Ю. Є. Судові органи УНР та Української держави 1917–1920 рр. Львів, 2000. 20 с.

⁴ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: у 3-х т. Київ, 1990. Т. 2. С. 76.

III період – становлення та діяльність військових судів у Запорізькій Січі характеризується появою організованого козацького війська, а військовий характер лицарського ремесла зумовлював створення специфічних норм взаємовідносин у середовищі січового товариства. Дослідник українського права А. П. Ткач зауважив, що особливого значення норми звичаєвого права набули в Січі, яка була центром виникнення великої кількості звичаїв, що перетворилися згодом в норми права. Так, в Січі зародилися норми військово-адміністративної організації козацтва, правил ведення війн, деякі правила діяльності судових установ, види покарань злочинців та низка інших норм матеріального права, яких не існувало в писаних джерелах. Порядок і форма правосуддя, визначалися військовими традиціями, які передавалися з покоління в покоління⁵.

Згодом, з розвитком та зміцненням за порогами Дніпра Запорізької Січі судові, повноваження виконували всі представники козацької старшини: кошовий отаман (гетьман) – найвищий судовий орган, який реалізовував військову, адміністративну та духовну владу. Другою після кошового отамана особою на Січі був військовий суддя, якого щорічно обирали на військовій раді. Він являвся хранителем старих звичаїв і порядків, на яких тримався весь козацький устрій. Обов'язком суддів було здійснювати суд «соро, право й нелицеприятно». Писаних законів на Січі ще не було, тому суддя керувався традиціями, які передавалися з покоління в покоління. Вироки з найбільш важливих справ він передавав на затвердження військовій раді чи кошовому отаману. Інколи військовий суддя заміщав останнього, називаючись «наказним кошовим отаманом»⁶. Суд кошового отамана був судом першої інстанції для військової старшини, а судом другої інстанції була військова рада. Курінні отамани та паланкові полковники також виконували судові функції в межах куреня та паланки (цивільне населення), але справи про тяжкі злочини вони передавали військовому судді та кошовому. Військові суди в Запорізькій Січі були початковим етапом на шляху створення окремого (спеціального) виду судочинства, а військове судочинство було надзвичайно демократичним та справедливим, непідкупним та неупередженим, а гласність, з якою відбувався судовий процес, не давала можливості сумніватись у правильності та справедливості рішень, які виносились цими судами. «Щоб ні воевода, ні боярин, ні стольник у суди військові не вступалися, але від старшин

⁵ Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ, 2000. 300 с.

⁶ Чайковський А.С. Історія держави і права України. Київ, 2003. 512 с.

своїх щоб товариство судимі були: де троє чоловіків козаків, тоді два третього мають судити»⁷.

IV період – становлення військових судів на українських землях у царській Росії відзначився «Воинским уставом» Петра I, який почав діяти 30 березня 1716 року, а указом царя від 20 грудня 1763 року почав застосовуватись і в козацьких військових справах. Військовими судовими органами за цим статутом були полкові кригсрехти (суди), генеральні або вищі кригсрехти. У 1812 році прийнято «Постанови для управління великою діючою армією», де містився статут про військові суди й про порядок розгляду ними судових справ, і якщо за «Воинским уставом» Петра I передбачався безпосередній вплив адміністративного апарату як на утворення військових судів, так і на впровадження в життя рішень, винесених цими судами, шляхом їх затвердження чи не затвердження, то прийняття «Постанов для управління великою діючою армією» було позитивною зміною, адже відбулось запровадження гласності, права на захист, права на оскарження рішення суду до вищих інстанцій⁸.

На початку другої половини XIX століття постійно діючих органів військової юстиції у царській Росії не існувало, для розслідування і розгляду конкретного військового злочину військовим начальником призначався тимчасовий орган, процес судового розгляду був письмовим і таємним.

Згодом, на основі Военно-судового статуту 1867 року створювалися на постійній основі полкові суди, військово-окружні суди і Головний військовий суд, як суд другої інстанції. Допускалося утворення тимчасових військових судів, особливих військових судів та верховного кримінального суду. Склад полкового суду містив голову і двох суддів, призначених начальником військової частини, у якій він утворювався; окружного – голова суду (тільки генерал) і військові судді та військові слідчі цього ж суду на території військового округу як постійно діюча установи. Усі члени цього суду призначалися на посаду царем за поданням військового міністра. Вирок військового суду підлягав затвердженню командиром полку, при якому він утворювався, та міг бути переглянутий останнім в частині пом'якшення покарання. Тому про самостійність військового суду на цьому етапі історичного розвитку йтися не може.

Відповідно до царського указу «Про створення військово-польових судів» 1906 року, вони створювалися у певних місцевостях разом із

⁷ Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ, 2001. С. 155.

⁸ Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 19.02.2023).

проголошенням військового стану, за вироками яких, здебільшого, застосовувалася смертна кара, вони оскарженню не підлягали, а кримінальні провадження розглядалися у спрощеному порядку протягом двох діб.

У Галичині в період 1773–1918 роки справи щодо військово-службовців розглядалися окремими судами трьох інстанцій: військовий суд, вищий військовий суд і Верховний військовий суд⁹.

Повалення царського самодержавства у лютому 1917 року та перемога більшовиків у ході перевороту в жовтні цього ж року стали поштовхом до вирішення питання про самовизначення України та утвердження її як суверенної держави¹⁰.

У період – становлення та діяльність військових судів в УНР.

Центральною Радою з 14 лютого 1918 року введено посади головних губернських комендантів, які мали право утворювати військові революційні суди. Фактично ці судові установи здійснювали кримінальне переслідування відповідно до Інструкції військового революційного суду, виданої 5 березня 1918 року. Згідно з останньою, губернським військовим комендантам надавалася можливість створення військових революційних судів для розгляду справ про вбивства, підпали, пограбування, згвалтування, розбійні напади, що були вчинені цивільними й військовими особами. Компетенція зазначених судів поширювалася на військовослужбовців і цивільних громадян УНР у випадках вчинення ними вбивства, підпалу, згвалтування, грабежу, розбою. Цим документом встановлювалося, що провадження у військовому революційному суді могло розпочатися тільки за поданням головного губернського коменданта. Тобто, в цей історичний період військова влада фактично підміняла судову та мала її повноваження¹¹. Для розгляду злочинів, що були вчинені військовослужбовцями УНР на її території, згідно з наказом військового міністра від 23 квітня 1918 року № 103, планувалось створити два вищих військових суди в Києві та Катеринославі й 17 штабних судів – у Харкові, Полтаві, Одесі та інших великих містах. Через декілька днів після призначення суддів військових судів, влада в країні перейшла до гетьмана Скоропадського. Тому зазначений наказ на практиці фактично реалізований не був.

⁹ Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2003. С. 11.

¹⁰ Глущенко С.В. Становлення законодавства про спеціалізовані судові органи у дорадянський період історії України. Адвокат. 2013. № 2. С. 31–35.

¹¹ Інструкція військовому революційному судові станом на 5 березня 1918 року. Рада народних Міністрів УНР: офіц. вид. Вістник Ради Народних Міністрів УНР. 1918. № 17. С. 2–4.

Із загостренням військово-політичної обстановки, виникла потреба в організації військових судів і Центральною Радою 23 квітня 1918 року видано наказ «Про Військові суди», згідно з яким утворювався Вищий Військовий Суд у м. Києві з територіальною юрисдикцією на всі справи, що виникали на Правобережній Україні та Чернігівщині. Такий самий суд було утворено у м. Катеринославі для розгляду справ, що виникали на території Лівобережної України, за винятком Чернігівщини. Для розгляду злочинів військовослужбовців, у межах дислокації дивізій, утворювалися штабові і вищі штабові суди як суди першої інстанції, відповідно до компетенції Вищого Військового Суду¹².

21 червня 1918 року в дію вступає Закон «Про організацію військово-судових установ та їх компетенції», за яким суди поділялися на вищі і штабні (як і планувалось у період УНР), проте штабні вже діяли при штабах дивізій, корпусів і Головному штабі. Справи в цих судах розглядалися колегіями в складі голови та виборних суддів. У засіданні вищих судів, до яких належали Київський і Катеринославський військові суди, передбачалася участь прокурора й захисника. Обов'язковою у військових судах була посада військового слідчого. Усі військові судові установи у своїй діяльності мали керуватися колишніми російськими законами, щоправда, з одним застереженням – «...наскільки постанови цих законів не будуть суперечити новим законам Української Держави»¹³. Перелік справ, які підлягали розгляду у військових судах, визначався Законом «Про військову підсудність» від 30 травня 1918 року¹⁴, відповідно до його положень, військовому суду були підсудні справи щодо військовослужбовців, а також щодо цивільних осіб, в разі їх неявки за призовом для відбуття військової повинності, для навчальних зборів з мобілізації. До компетенції військових судів були віднесені і справи щодо мешканців ворожих територій, захоплених під час війни, але за відсутності на них загальних судів. На реалізацію цього ж закону прийнято також закон від 21 червня 1918 року «Про

¹² Про Військові Суди: Наказ Центральної Ради від 23 квітня 1918 року. Державний вісник. 1918. № 14. С. 2.

¹³ Чайковський А.С. Історія держави і права України. Київ, 2003. С. 163.

¹⁴ Закон «Про військову підсудність» станом на 30 травня 1918 року. Рада Міністрів УНР: офіц. вид. Державний вісник. 1918. 7 червня. № 11 (дата звернення: 18.02.2023).

організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію», за яким військові суди поділялися на вищі і штабові^{15,16}.

До 1 квітня 1919 року, згідно з вказаним вище законом, військовослужбовці підлягали військовому суду за всі злочини, не виключаючи і тих випадків, коли вони разом з цивільними брали участь в загальних злочинах. У порядку звичайної підсудності цивільні особи підлягали військовому суду у випадках ухилення від проходження військової служби та неприбуття на навчальні збори, а також в тому випадку, коли вони разом з військовими скоїли службовий злочин. Якщо цивільні особи, котрі раніше проходили службу чи перебували на навчальних зборах, скоїли злочин в період перебування у війську, то вони підлягали також військовому суду. У разі вчинення цивільним під час війни чи військового стану таких злочинів, як: зрада, шпигунство, повстання проти влади, вбивство, розбій, підпал, згвалтування, опір владі, знищення військового майна, вони підлягали військовому суду в порядку виняткової підсудності. У разі ведення бойових дій на чужій території, жителі місцевостей, захоплених армією під час війни, підлягали військовому суду в порядку виняткової підсудності у випадках:

а) за відсутності в цій місцевості загальних судів – за всі злочини;

б) при існуванні загальних судів – за окремі злочини (наприклад, шпигунство, опір владі)¹⁷.

14 жовтня 1918 року утворився Революційний військовий трибунал Республіки, який згодом у 1921 році перетворився на єдиний Верховний трибунал, як касаційно-наглядний орган для всіх інших трибуналів, до складу якого входила Військова колегія, яка у 1924 році була включена до складу Верховного Суду СРСР, а всі військові трибунали стали судами Союзу РСР. Військові трибунали здійснювали свою діяльність на підставі Положення про військові трибунали 1926 року із подальшими змінами 1958 року та 1980 року¹⁸.

До кінця 1922 року Україна вважалася самостійною республікою, з 4 серпня 1920 року на її території були введені, видані в грудні 1919 року

¹⁵ Закон «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію» станом на 21 червня 1918 року. Рада Міністрів УНР: офіц. вид. Державний вісник. 1918. 5 липня. № 20.

¹⁶ Глуценко С.В. Становлення законодавства про спеціалізовані судові органи у дорадянський період історії України. Адвокат. 2013. № 2. С. 31–35.

¹⁷ Оверчук С.В. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2005. 244 с.

¹⁸ Об утверждении положения о военных трибуналах: Закон СССР от 25 декабря 1958 года. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1591#0739297119991823> (дата звернення: 14.02.2023).

в РРФСР, «Керівні засади з кримінального права РРФСР»¹⁹, після чого стало звичним введення в дію на території України актів РРФСР, а потім – СРСР, які регулювали відповідальність за військові злочини.

VI період – становлення та діяльність військових судів в радянській Україні.

Положенням про Судоустрій Української РСР від 16 грудня 1922 року військові трибунали, так само, як і військово-транспортні, були віднесені до відання відповідних колегій Верховного Суду Союзу РСР, який мав бути організований найближчим часом, у зв'язку з виникнення Союзу РСР. Незважаючи на те, що Верховний Суд РСР був створений у 1923 року, свою діяльність фактично розпочав у 1924 року, а військові трибунали ще деякий час залишались у віданні союзних республік, а їх вироки в касаційному порядку розглядалися касаційною колегією в кримінальних справах Верховного Суду УРСР.

Відповідно до Положення про військові трибунали й військовою прокуратуру від 20 серпня 1926 року, справи про військові злочини та деякі інші злочини, скоєні військовослужбовцями, почали розглядати військові трибунали, які створювались при військових округах, фронтах, арміях, флотах, корпусах, дивізіях. Загальне керівництво їх діяльністю здійснював Верховний суд УРСР. Касаційною інстанцією для військових трибуналів стала вже остаточно військова колегія Верховного суду СРСР. У кожному військовому трибуналі був військовий прокурор і його помічник²⁰.

Під час Другої світової війни та загрози нападу на СРСР, спостерігалася тенденція розширення підсудності військових трибуналів, зокрема указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року «Про военний стан»^{21 22}.

Пунктом 6 вищезазначеного документу передбачалася кримінальна відповідальність за законами воєнного часу за невиконання розпоряджень, наказів військової влади та скоєння злочинів, а пунктом 7 – у місцевостях, де було оголошено воєнний стан або, внаслідок

¹⁹ Постанова наркому юстиції від 4 листопада 1920 року «Керівні засади з кримінального права РРФСР». URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/8/634/22/> (дата звернення: 14.02.2023).

²⁰ Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 14.02.2023).

²¹ Указ Президиума Верховного Совета СССР «О военном положении» от 22 июня 1941 года. Ведомости Верховного Совета СССР. 1941. № 29.

²² Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 15.02.2023).

надзвичайних обставин, відсутні місцеві органи державної влади та державного управління СРСР, у районах воєнних дій на розгляд військовим трибуналам передавались усі справи про злочини проти оборони, громадського порядку та державної безпеки, а саме: справи про державні злочини; справи про злочини, передбачені законом від 7 серпня 1932 року про охорону суспільної (соціалістичної) власності; справи про розбій (стаття 167 КК РРФСР та відповідні статті КК інших союзних республік); справи про умисне вбивство (статті 136–138 КК РРФСР та відповідні статті КК інших союзних республік), справи про насильницьке звільнення з домів ув'язнення та з-під варти (стаття 81 КК РРФСР та відповідні статті КК інших союзних республік); справи про ухилення від виконання загального військового обов'язку (стаття 68 КК РРФСР та відповідні статті КК інших союзних республік); про опір представникам влади (статті 73, 731 і 732 КК РРФСР та відповідні статті КК інших союзних республік), справи про незаконну купівлю, продаж та зберігання зброї, а також про розкрадання зброї (статті 164а, 166а, 182 КК РРФСР та відповідні статті КК інших союзних республік).

Військовій владі надавалося право передавати до розгляду військових трибуналів справи про спекуляції, злісне хуліганство та інші злочини, передбачені кримінальними кодексами союзних республік, якщо командування визнає це за необхідне за обставинами воєнного стану.

У пункті 9 зазначеного указу визначалося, що вирокі військових трибуналів касаційному оскарженню не підлягають і можуть бути скасовані або змінені лише у порядку нагляду, а розгляд справ у військових трибуналах відбувається за правилами, які встановлені Положенням про військові трибунали в районах військових дій 22 червня 1941 року та підписаний указ «Про затвердження Положення про військові трибунали в місцевостях, в яких оголошено воєнний стан, і в районах воєнних дій», яким затверджувалося зазначене положення. Документ визначав порядок організації, комплектування військових трибуналів, алгоритм розгляду справ, опротестування вироків; визначалися питання підсудності. Зокрема, статтею 8 передбачалося, що військові трибунали розглядають справи, віднесені до їх підсудності «статтею 27» Кримінально-процесуального кодексу РРФСР і відповідними статтями кримінально-процесуальних кодексів інших союзних республік (стаття 8 Положення про військові трибунали і військову прокуратуру та стаття 7 указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан»). Відповідно до статті 9, військовим трибуналам округів, фронтів, флотів, армій і флотилій підсудні:

а) військовим трибуналам при дивізіях – до командира роти включно та прирівняних до нього за службовим становищем осіб;

б) військовим трибуналам при корпусах – до командира батальйону включно та відповідних йому осіб;

в) військовим трибуналам при арміях (флотиліях) – до помічника командира полку включно та відповідних йому осіб;

г) військовим трибуналам при військових округах, фронтах і флотах – до командира неокремої бригади включно та відповідних йому осіб²³.

Справи розглядались у складі трьох постійних членів, вироки військових трибуналів касаційному оскарженню не підлягали і могли бути скасовані або змінені лише у порядку нагляду.

Система військових трибуналів була досить складною, зокрема у статті 1 Положення про військові трибунали в районах військових дій визначено, що на підставі статті 57 Закону про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік діють військові трибунали:

а) при військових округах, фронтах і морських флотах;

б) при арміях, корпусах, інших військових об'єднаннях і воєнізованих установах.

Лінійні суди залізничного та водного транспорту реорганізуються Народним комісаріатом юстиції Союзу РСР у військові трибунали відповідних залізниць і водних шляхів сполучення²⁴.

Згідно з Положенням про військові трибунали від 25 грудня 1958 року, до складу єдиної судової системи СРСР входили військові трибунали, які створювались в округах, групах військ, флотах, арміях, флотиліях, з'єднаннях і гарнізонах²⁵ та здійснювали судочинство за першою інстанцією щодо всіх злочинів, вчинених військово-зобов'язаними під час проходження ними зборів, військовослужбовцями (зокрема офіцерами), а також вели провадження у справах про шпигунство. Судом касаційної інстанції для військових трибуналів, згідно з Положенням про Верховний Суд СРСР від 12 лютого 1957 року, була Військова колегія²⁶.

²³ Журавель О.А., Нечаєва О.В. Архівні документи військових судів як джерело з історії Другої світової війни. Судова апеляція. 2015. № 1(38). С. 6–14.

²⁴ Журавель О.А., Нечаєва О.В. Архівні документи військових судів як джерело з історії Другої світової війни. Судова апеляція. 2015. № 1(38). С. 6–14.

²⁵ Об утверждении положения о военных трибуналах: Закон СССР от 25 декабря 1958 года. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1591#0739297119991823> (дата звернення: 14.02.2023).

²⁶ Об утверждении Положения о Верховном Суде СССР: Закон СССР от 12 февраля 1957 года. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901874556> (дата звернення: 15.02.2023).

Приписами статті 12 Положення про військові трибунали визначалося, що у місцевостях, де у зв'язку з винятковими обставинами, не діяли загальні суди, військові трибунали розглядали усі цивільні і кримінальні справи тільки колегіально суддями та народними засідателями із числа військовослужбовців. Військові трибунали були повністю підпорядковані Верховному Суду СРСР і в організаційному, функціональному, матеріально-технічному відношенні зовсім не були пов'язані із судовою системою України²⁷.

Підсудність справ військовим судам може суттєво відрізнятись у мирний і військовий час. Так, наприклад, згідно зі статтею 7 указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року «Про військовий стан»²⁸, підсудність кримінальних справ військовим трибуналам була суттєво розширена на всій території СРСР, особливо в місцях, оголошених на військовому положенні. У мирний час військовим судам підсудна досить вузька категорія справ, а в період оголошення військового стану – підсудність значно розширюється. Отже, підсудність військовим судам має подвійний характер: реальний і потенційний. Особливого значення в цьому аспекті набуває чітке встановлення меж розширення підсудності справ військовим судам. Йдеться про закріплення правил і випадків, коли військові суди можуть розглядати справи, які за звичайних умов їм не підсудні (наприклад, воєнний стан, мобілізація, особливий період, надзвичайні випадки загальнодержавного масштабу). Неврахування екстраординарних ситуацій, за яких діяльність «цивільних» судів є малоефективною або взагалі неможливою, може призвести до перевтілення військових судів у надзвичайні. Відсутність в законодавстві визначення надзвичайних судів та відповідної підсудності значно ускладнює механізм реалізації конституційної заборони щодо їх створення²⁹.

VII період – становлення та діяльність військових судів в незалежній Україні.

Військові трибунали діяли на території Української РСР до 1991 року. Після розпаду СРСР на території України продовжували діяти військові трибунали гарнізонів та з'єднань, які підпорядковувались військовим трибуналам військових округів:

²⁷ Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 16.02.2023).

²⁸ О военном положении: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 22 июня 1941 года. Ведомости Верховного Совета СССР. 1941. № 29.

²⁹ Оверчук С.В. Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 1 (11). С. 1–21.

Прикарпатського, Київського, Одеського та військового трибуналу Чорноморського флоту. Протягом трьох років незалежності апеляційною інстанцією для військових трибуналів регіонів і касаційною інстанцією для військових трибуналів гарнізонів були судові колегії з кримінальних та цивільних справ Верховного суду України³⁰.

Партійне та радянське керівництво союзних республік колишнього СРСР не мали жодного відношення ані до військових частин і установ, що знаходились на їх територіях, ані до органів військової юстиції, котрі обслуговували тих. Але після розпаду союзної держави, незалежній Україні перейшли у підпорядкування не тільки армійські формування, а й органи військової юстиції – військові трибунали та військові прокуратури, які раніше до органів влади Києва не належали.

Після проголошення незалежності України, Президія Верховної Ради України прийняла Указ від 15 січня 1992 року «Про надання Верховному Суду України повноважень касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються за першою інстанцією військовими трибуналами в Україні»³¹, та на виконання цього указу, Президент України видав Указ від 29 лютого 1992 року «Про організаційне, кадрове і матеріально-технічне забезпечення військових трибуналів в Україні»³², поклавши організаційне та кадрове забезпечення на Міністерство юстиції України щодо військових трибуналів ЗСУ, а матеріально-технічне, фінансове і соціальне забезпечення – на Міністерство оборони³³.

24 лютого 1994 року Верховною Радою України вносяться зміни до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», прийнятий ще у 1981 році, якими доповнили розділ 2 цього ж Закону новою главою «Військові суди» із 12 статей; за положеннями останньої – військові суди включено до системи загальних судів України (стаття 20), а у статті 38⁻¹ визначено завдання військових судів зі здійснення правосуддя у ЗС

³⁰ Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analtic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 14.02.2023).

³¹ Указ Президії Верховної Ради України «Про надання Верховному Суду України повноваження касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2044-12> (дата звернення: 15.02.2023).

³² Указ Президента України «Про організаційне, кадрове і матеріально-технічне забезпечення військових трибуналів в Україні» від 29 лютого 1992 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118/92> (дата звернення: 04.02.2023).

³³ Шевченко В.П. Конституційно-правові основи військового правосуддя в Україні: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2002. 175 с.

України та інших військових формуваннях, передбачених законами України³⁴.

Постановою Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 року діючі радянські військові трибунали перейменовано у військові суди України та перетворені:

– військовий трибунал Київського військового округу – у військовий суд Центрального регіону України (Донецька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області та місто Київ);

– військовий трибунал Одеського військового округу – у військовий суд Південного регіону України (Республіка Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області та місто Севастополь);

– військовий трибунал Прикарпатського військового округу – у військовий суд Західного регіону України (Вінницька, Волинська, Закарпатська, Житомирська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області);

– військовий трибунал Чорноморського флоту – у військовий суд Військово-Морських сил України;

– військові трибунали армій (з'єднань) – у військові суди гарнізонів за місцем їх дислокації³⁵.

24 лютого 1994 році внесено зміни і доповнення до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», відповідно до статті 38² якого в Україні утворюються військові суди гарнізонів, регіонів і Військово-Морських Сил. Військовий суд гарнізону утворюється на території, на якій розташовано один або кілька військових гарнізонів³⁶.

А згідно з Указом Президента України «Про мережу та кількісний склад військових судів України» від 30 травня 1998 року № 572/98, утворено військові суди Луганського і Полтавського гарнізонів у складі трьох суддів кожний та переміщено військовий суд Калинівського

³⁴ Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-12> (дата звернення: 18.02.2023).

³⁵ Постанова Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2979-12> (дата звернення: 14.02.2023).

³⁶ Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-12> (дата звернення: 18.02.2023).

гарнізону в місто Чернівці, перейменувавши його у військовий суд Чернівецького гарнізону. У такий спосіб, до системи військових судів тогочасної України увійшли три військові апеляційні суди регіонів (Західного, Південного та Центрального), один військовий апеляційний суд Військово-Морських Сил та 24 військові суди гарнізонів, загальна кількість суддів у яких складала – 157.

Законом України «Про судоустрій України» в редакції від 21 червня 2001 року у статті 38² визначено, що військові суди гарнізонів діють як місцеві суди, а військові суди регіонів і Військово-морських Сил мають діяти як апеляційні суди³⁷.

Згідно зі статтею 19 Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року, відповідно до Конституції України, в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Військові суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших утворених відповідно до закону військових формуваннях³⁸.

Починаючи з 2004 року, в ЗМІ точилися дискусії щодо необхідності діяльності військових судів у системі наявного правосуддя. Згодом було прийняття Концепції вдосконалення судівництва, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006³⁹, згідно з якою у судовій системі України не повинно бути військових судів. Ліквідація військових апеляційних судів Західного та Південного регіону, військових місцевих судів Вінницького, Миколаївського, Ужгородського, Чернівецького та Чернігівського гарнізонів була передбачена Указом Президента від 6 липня 2006 року № 599/2006 «Про ліквідацію окремих військових апеляційних та військових місцевих судів, внесення змін до мережі і кількісного складу суддів військових апеляційних та військових місцевих судів»⁴⁰. Пов'язували це із, нібито,

³⁷ Указ Президента України «Про мережу та кількісний склад військових судів України» від 30 травня 1998 року № 572/98. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572/98> (дата звернення: 04.02.2023).

³⁸ Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14> (дата звернення: 18.02.2023).

³⁹ Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10 травня 2006 року № 361/2006. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006> (дата звернення: 04.02.2023).

⁴⁰ Указ Президента «Про ліквідацію окремих військових апеляційних та військових місцевих судів, внесення змін до мережі і кількісного складу суддів військових апеляційних та військових місцевих судів» від 6 липня 2006 року № 599/2006. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599/2006> (дата звернення: 04.02.2023).

вступом в дію 1 вересня 2005 року Цивільного кодексу України, в якому не передбачалося категорій справ, підсудних військовим судам.

Військові суди функціонували до вересня 2010 року, розглядаючи справи щодо військовослужбовців, а в останні роки лише кримінальні провадження. Військові судді перебували на військовій службі, мали додаткове забезпечення як військовослужбовці. На жаль, в умовах мирного часу, Україна вважала, що їх діяльність не потрібна, тому їй поставало питання про її відповідність принципу незалежності суддів.

Так, 15 військових судів (2 апеляційних та 13 місцевих) були ліквідовані, відповідно до Закону України від 7 липня 2010 року «Про реорганізацію і статус суддів»⁴¹ та Указу Президента України від 14 вересня 2010 року № 900/2010 «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів»⁴². У 2010 році в судовій системі України працювали 6446 суддів, з яких 130 – військові судді, що становить лише близько 2 % від їх загальної чисельності⁴³.

VIII період – необхідність утворення військових судів у сучасній Україні.

У березні 2017 року тодішній Президент України Петро Порошенко наголосив, що планує запровадити відновлення військових судів відповідно до наявних міжнародних практик та стандартів. На його погляд, оцінювати дії командирів у бойовій обстановці повинні військові спеціалісти, військові експерти і військові судді, а не цивільні, а рішення військових суддів не будуть ставитися під сумнів самими військовослужбовцями. А вже у листопаді 2017 року гарант повідомив про плани подати до Парламенту проект Закону про військові суди. Проте, що ляже в основу механізму організації його роботи, наразі невідомо, чи-то позитивний міжнародний досвід, чи попередня власна або міжнародна практика їх функціонування⁴⁴.

⁴¹ Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14> (дата звернення: 18.02.2023).

⁴² Указ Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» від 14 вересня 2010 року № 900/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010> (дата звернення: 04.02.2023).

⁴³ Карпачова Н. Військове правосуддя має бути відновлене. URL: <https://lawyersunion.org.ua/vidbulosya-zasidannya-kruglogo-stolu-vijskove-pravosuddya-v-ukrayini-aktualni-problemy-organizatsiyi-ta-zdijsnennya/> (дата звернення: 18.02.2023).

⁴⁴ Ми відкриваємо нову сторінку в історії правосуддя у нашій країні. URL: www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pro-novij-verhovnij-sud-mi-vidkrivaemovnu-44382 (дата звернення: 14.02.2023).

Багатьма народними депутатами вносилися до парламенту низка законопроектів щодо відновлення діяльності військових судів, які так і не були реалізовані.

Як показує історія розвитку та досвід існування військових судів, необхідність їх виникнення детермінована особливою правовою природою правовідносин, пов'язаних з проходженням громадянами військової служби, додатковими вимогами до кваліфікації суддів, які повинні мати ґрунтовні знання в галузі не тільки права, а й військової справи, потребою в окремих випадках організації їх роботи за місцем знаходження військових формувань, а також із необхідністю оформлення допуску на режимні об'єкти та до роботи з таємною інформацією.

На жаль, суспільство і законодавець тривалий час не звертали та не звертають увагу на збільшення кількості військових правопорушень та певну специфіку розгляду судом т. зв. «військових справ», ігноруючи вказане правове питання. Саме тому це наукове дослідження є спробою повернути інтерес до цієї проблематики.

2. Детермінанти створення військових судів в системі судової влади України в умовах збройної агресії рф проти нашої держави

В умовах зовнішньої збройної агресії проти України та порушення її територіальної цілісності, неабияке значення для зміцнення боєздатності військових формувань та обороноздатності нашої держави відіграє людський фактор. Навіть за наявності необхідної кількості озброєння та укомплектованих особовим складом підрозділів, без належного захисту державою прав, свобод та інтересів військовослужбовців успіху у воєнних діях не досягти. Однак нині доводиться констатувати, що адміністративно-правове регулювання такого захисту останніх є нормативно визначеним і врегульованим у недостатній мірі та залишається досить неоднозначним, фрагментарним і неузгодженим. Більше того, згаданий захист носить здебільшого декларативний, безсистемний і непослідовний характер, стосується переважно лише окремих аспектів його організації, без урахування сучасних нагальних потреб не лише держави, а перш за все тих її громадян, які присвятили своє життя військовій справі та зі зброєю в руках захищають майбутнє України.

Більше того, саме на військовослужбовців покладено забезпечення оборони та безпеки держави, однак суть військової служби не зводиться лише до вступу на цю службу, її проходження та припинення, а набуває характеру стратегічного забезпечення цілісності країни і укріплення її конституційного устрою. Звісно ж ефективність несення ними такої служби залежить від обсягу та змісту їх державного захисту, який не відповідає реаліям сьогодення, не враховує соціально-економічні,

правові, політичні фактори, знижує її престиж та обумовлює необхідність покращання такого захисту та його вдосконалення, нормативного закріплення стимулів з метою підвищення значимості військової служби і забезпечення безпеки держави і суспільства.

Ураховуючи наведене, наголошуємо, що лише військовий суд є тим уповноваженим державою органом влади, діяльність якого спрямована на реальне забезпечення правового захисту військовослужбовців шляхом відновлення справедливості та покарання винних відповідно до закону та справедливо, об'єктивний і неупереджений розгляд інших так званих «військових справ» у найкоротші строки.

Завданням дальшого розвитку правосуддя є реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. Сутність верховенства права полягає в тому, що права людини та основоположні свободи є тими цінностями, що формують зміст і спрямованість діяльності держави. Однак, верховенство права так і залишатиметься доктриною, позбавленою практичного значення, допоки судді не керуватимуться у своїй професійній діяльності ним як найважливішим принципом.

Подальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на утвердження верховенства права через забезпечення:

- доступності правосуддя;
- справедливої судової процедури;
- незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів;
- юридичної визначеності, однаковості судової практики і відкритості судових рішень;
- ефективності судового захисту;
- обов'язковості судового рішення.

Гарантований комплекс прав, свобод та інтересів військовослужбовця покликаний вирівняти його статус порівняно з іншими членами громадянського суспільства, підкреслити ступінь важливості виконуваних ним завдань та вагомість внеску в безпеку, незалежність, територіальну цілісність та суверенітет держави. Нині ж, через ряд об'єктивних та суб'єктивних факторів можливості судової системи України (саме за відсутності в її складі військових судів) судова влада держави не справляється із комплексом питань захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців у повному обсязі, як того вимагають потреби Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань, зумовлені сучасною ситуацією у державі, пов'язаною із агресією РФ проти України та окупацією частини її території.

При цьому, статтею 24 Конституції України передбачено, що громадяни країни мають рівні конституційні права і свободи і є рівними перед законом без будь якої вказівки на професійну чи-то іншу приналежність. Однак, у зв'язку з проходженням військової служби у статті 17 Конституції України встановлено, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей.

У статті 55 основного закону України міститься правовий припис про те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Однак, на сучасному етапі, поза увагою законодавця залишилися питання створення дієвих механізмів реалізації задекларованих прав, свобод та інтересів військовослужбовців, у тому числі їх відновлення шляхом ефективного судового захисту. У зазначених умовах постало питання недосконалої наявної правової бази у військовій сфері, неадаптованої до реальних воєнних умов та захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України.

Не дивлячись на вище наведене та ряд інших проблем у судовій системі на сьогодні, саме суд і тільки він залишається тим дієвим механізмом гарантій захисту прав і свобод військовослужбовців, адже судовий захист – це одна з найбільш необхідних та ефективних гарантій їх практичної реалізації та реального захисту у разі порушення.

Право на судовий захист належить до найважливіших громадянських прав людини, що представляють собою традиційні цінності, які визнаються демократичною державою.

Оскільки соціально-економічні процеси в нашій державі та сфера судочинства тісно взаємопов'язані, тому комплекс проблемних питань щодо реформування і розвитку судової системи зачіпає рівень та якість судового захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців. Не можна не звернути увагу й на те, що кількість звернень військовослужбовців до суду невпинно зростає. Цей факт пояснюється, перш за все, незадовільним станом справ у військових формуваннях щодо забезпечення та реалізації охоронюваних законом їх прав, свобод та інтересів, зокрема, командирами (начальниками) та органами військового управління. Ми вважаємо, що сьогоднішня ситуація в країні на сучасному етапі її розвитку диктує необхідність переходу роботи судів на якісно новий рівень діяльності шляхом утворення військових судів з метою реалізації конституційного права на захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців, як того вимагає престиж військової професії – захисника Батьківщини.

В Україні слід врахувати необхідність забезпечення діяльності триланкової моделі військових судів: окружні військові суди, апеляційний військовий суд, Касаційний військовий Суд у складі Верховного Суду. Саме така модель повністю відповідає існуючій раніше в нашій державі системі судоустрою, яка ефективно діяла протягом 1991–2010 років, забезпечить належний захист прав свобод, інтересів військовослужбовців та сприятиме утвердженню законності і правопорядку в армійських колективах. Крім того, запропонована модель поглиблюватиме демократичний цивільний контроль за Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони держави.

Місце військових судів в системі судової влади України – це суди загальної юрисдикції, з урахуванням суб'єкта військової служби – військовослужбовця (військовозобов'язаного чи резервіста під час проходження ними військових зборів), службовця Збройних Сил України – при виконанні ним своїх службових обов'язків чи вчинення кримінального правопорушення на території військової частини (установи), а також учасника незаконних військових формувань (комбатанта) на тимчасово окупованих територіях України.

До юрисдикції військових судів пропонується віднести розгляд кримінальних проваджень: про кримінальні правопорушення, передбачені розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)»; про кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, у тому числі, в групі з цивільними особами, якщо хоча б один злочин є військовим; про кримінальні правопорушення, вчинені працівниками Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань, при виконанні ними своїх службових обов'язків чи на території військової частини (установи, організації); розгляд справ про адміністративні правопорушення, передбачені главою 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення; розгляд адміністративних справ у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, пов'язаних з прийняттям на військову службу, її проходженням та звільненням з військової служби. Також доцільно віднести до юрисдикції військових судів вирішення кримінальних проваджень про злочини, вчинені учасниками незаконних військових формувань (комбатантів) на тимчасово окупованих територіях України.

Утворення військових судів в Україні відповідає стандартам Ради Європи і не суперечить Конституції України, що підтверджується наступним:

– рішенням Конституційного Суду України № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року⁴⁵, яким Суд, перевіряючи систему судів на її відповідність Конституції України, не визнав, що існування військових судів є неконституційним;

– рішенням Європейського суду з прав людини від 29 червня 2004 року (справа Войтенко проти України)⁴⁶, яким за рішеннями військових судів у цивільних справах визнано статус належного судового рішення і невідповідність діяльності військових судів міжнародним стандартам не виявлено;

– висновком науково-експертного управління Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 6039 від 12 серпня 2004 року⁴⁷, яким останній має за мету виключити із ряду чинних Законів України нормативні положення про військові суди і тим самим ліквідувати законодавчу базу щодо їх існування у зв'язку з тим, що новий Цивільний процесуальний кодекс України, який за певних умов набере чинності з 1 січня 2005 року, не передбачає підсудність військовим судам справ, що вирішуються у порядку цивільного судочинства.

У висновку, зокрема, зазначено, що частинами 1, 2 статті 125 Конституції України встановлено, що система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності та спеціалізації, забороняється створення в державі надзвичайних та особливих судів. На думку суб'єкта законодавчої ініціативи, яка відображена у Пояснювальній записці, створена в Україні система військових судів суперечить саме вказаним конституційним принципам. Це не так, з огляду на наступне.

Підсумовуючи викладене, слід дійти висновку про те, що в сучасних умовах судова система нашої держави не може ефективно, якісно та в повній мірі, у встановлені законом строки забезпечити

⁴⁵ Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення Закону України «Про судову систему України» (справа про Касаційний суд України). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03> (дата звернення: 14.02.2023).

⁴⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войтенко проти України» від 29 червня 2004 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223 (дата звернення: 14.02.2023).

⁴⁷ Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 6039 від 12 серпня 2004 року. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=18718&pf35401=57175> (дата звернення: 19.02.2023).

військовослужбовцям захист їхніх прав, свобод та інтересів. Тому, утворення військових судів в Україні з урахуванням міжнародного, зокрема, європейського досвіду у кінцевому результаті призведе до підвищення якості правосуддя, зменшення навантаження на територіальні суди загальної юрисдикції, які на сьогодні внаслідок кадрового голоду мають на розгляді надзвичайно велику кількість справ, а також дасть змогу більш компетентно і у розумні строки розглядати військові справи, наближеними професійно та територіально до даних правовідносин судами і суддями.

Окрім зазначеного, на завершення варто вказати на те, що необхідність здійснення військового судочинства саме військовими судами детермінована умовами сьогодення, його жорстокими воєнними реаліями та специфікою військової служби в Збройних Силах України, критичним станом справ з рівнем злочинності у військових формуваннях, який становить загрозу не тільки їх боєздатності, а й обороноздатності держави в цілому та, в умовах російської збройної агресії, суттєво загрожує національній безпеці України, ставить під загрозу саме її існування.

ВИСНОВКИ

Проблематика створення та діяльності військових судів має глибоке історичне коріння. Починаючи з витоків української державності і до нині вона не втрачає своєї актуальності. Аналіз становлення військового суду на українських землях та в період української державності і незалежної України є підґрунтям для виокремлення позитивного та негативного досвіду його діяльності задля використання у створенні національної моделі військових судів на сьогодні. Така модель повинна враховувати умови сучасності: збройну агресію РФ проти нашої держави; анексію АР Крим; окупацію території України. І, що найважливіше, національна модель військового суду повинна сприяти зміцненню боєздатності військових інституцій та покращанню обороноздатності держави загалом, з метою повернення незаконно окупованих територій та захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України. Наведене підтверджується запропонованою періодизацією історії становлення та діяльності військових судів на території українських земель.

Необхідність здійснення військового судочинства саме військовими судами детермінована умовами сьогодення, його жорстокими воєнними реаліями та специфікою військової служби в Збройних Силах України, критичним станом справ з рівнем злочинності у військових формуваннях, який становить загрозу не тільки їх боєздатності, а й

обороздатності держави в цілому та, в умовах російської збройної агресії суттєво загрожує національній безпеці України, ставить під загрозу саме її існування.

Запропонована трьохінстанційна модель побудови військових судів: окружні військові суди, Апеляційний військовий суд та Касаційний військовий Суд у складі Верховного Суду забезпечить справедливий судовий розгляд справ кожною із судових інстанцій та остаточність судового рішення відповідно до принципів верховенства права і законності та інших принципів судочинства.

АНОТАЦІЯ

Захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців судами в умовах війни детермінує необхідність створення в системі судової влади України окремої ланки – військових судів. Позитивний досвід їх функціонування засвідчив ефективність даних інституцій, а тому аналіз діяльності військового судочинства в ретроспективі історичного розвитку України набуває актуальності, що дає змогу оцінити його необхідність на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена важливістю узагальнення проблем захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців, прав та інтересів військових частин, установ і організацій Збройних Сил України та інших, утворених відповідно до закону, військових формувань компетентним судом. Крім того, її важливість викликана необхідністю систематизувати уже набутий досвід створення та діяльності військових судів в Україні в минулі історичні періоди розвитку її державності.

Література

1. Андрійко О.Ф., Кисіль Л.Є. Адміністративно-правове забезпечення реалізації прав і свобод громадян України. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 107–110.

2. Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 20.02.2023).

3. Вовк Ю. Є. Судові органи УНР та Української держави 1917–1920 рр. Львів, 2000. 20 с.

4. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: у 3-х т. Київ, 1990. Т. 2. С. 76.

5. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ, 2000. 300 с.

6. Чайковський А.С. Історія держави і права України. Київ, 2003. 512 с.
7. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ, 2001. С. 155.
8. Романовський Я.Я., Хлопецький О.О. Історія формування та розвитку військового судочинства України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=36082 (дата звернення: 19.02.2023).
9. Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2003. С. 11.
10. Глущенко С.В. Становлення законодавства про спеціалізовані судові органи у дорадянський період історії України. Адвокат. 2013. № 2. С. 31–35.
11. Інструкція військовому революційному судові станом на 5 березня 1918 року. Рада народних Міністрів УНР: офіц. вид. Вістник Ради Народних Міністрів УНР. 1918. № 17. С. 2–4.
12. Про Військові Суди: Наказ Центральної Ради від 23 квітня 1918 року. Державний вісник. 1918. № 14. С. 2.
13. Чайковський А.С. Історія держави і права України. Київ, 2003. С. 163.
14. Закон «Про військову підсудність» станом на 30 травня 1918 року. Рада Міністрів УНР: офіц. вид. Державний вісник. 1918. 7 червня. № 11 (дата звернення: 18.02.2023).
15. Закон «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію» станом на 21 червня 1918 року. Рада Міністрів УНР: офіц. вид. Державний вісник. 1918. 5 липня. № 20.
16. Глущенко С.В. Становлення законодавства про спеціалізовані судові органи у дорадянський період історії України. Адвокат. 2013. № 2. С. 31–35.
17. Оверчук С.В. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2005. 244 с.
18. Об утверждении положения о военных трибуналах: Закон СССР от 25 декабря 1958 года. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1591#0739297119991823> (дата звернення: 14.02.2023).
19. Постанова наркому юстиції від 4 листопада 1920 року «Керівні засади з кримінального права РРФСР». URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/8/634/22/> (дата звернення: 14.02.2023).
20. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О военном положении» от 22 июня 1941 года. Ведомости Верховного Совета СССР. 1941. № 29.

21. Журавель О.А., Нечаєва О.В. Архівні документи військових судів як джерело з історії Другої світової війни. Судова апеляція. 2015. № 1(38). С. 6–14.

22. Об утверждении положения о военных трибуналах: Закон СССР от 25 декабря 1958 года. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1591#0739297119991823> (дата звернення: 14.02.2023).

23. Об утверждении Положения о Верховном Суде СССР: Закон СССР от 12 февраля 1957 года. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901874556> (дата звернення: 15.02.2023).

24. О военном положении: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 22 июня 1941 года. Ведомости Верховного Совета СССР. 1941. № 29.

25. Оверчук С.В. Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 1 (11). С. 1–21.

26. Указ Президії Верховної Ради України «Про надання Верховному Суду України повноваження касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2044-12> (дата звернення: 15.02.2023).

27. Указ Президента України «Про організаційне, кадрове і матеріально-технічне забезпечення військових трибуналів в Україні» від 29 лютого 1992 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118/92> (дата звернення: 04.02.2023).

28. Шевченко В.П. Конституційно-правові основи військового правосуддя в Україні: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2002. 175 с.

29. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-12> (дата звернення: 18.02.2023).

30. Постанова Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2979-12> (дата звернення: 14.02.2023).

31. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-12> (дата звернення: 18.02.2023).

32. Указ Президента України «Про мережу та кількісний склад військових судів України» від 30 травня 1998 року № 572/98. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572/98> (дата звернення: 11.02.2023).

33. Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14> (дата звернення: 18.02.2023).

34. Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10 травня 2006 року № 361/2006. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006> (дата звернення: 12.02.2023).

35. Указ Президента «Про ліквідацію окремих військових апеляційних та військових місцевих судів, внесення змін до мережі і кількісного складу суддів військових апеляційних та військових місцевих судів» від 6 липня 2006 року № 599/2006. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599/2006> (дата звернення: 12.02.2023).

36. Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14> (дата звернення: 18.02.2023).

37. Указ Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» від 14 вересня 2010 року № 900/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010> (дата звернення: 10.02.2023).

38. Карпачова Н. Військове правосуддя має бути відновлене. URL: <https://lawyersunion.org.ua/vidbulosya-zasidannya-kruglogo-stolu-vijskove-pravosuddya-v-ukrayini-aktualni-problemy-organizatsiyi-ta-zdijsnennya/> (дата звернення: 18.02.2023).

39. Ми відкриваємо нову сторінку в історії правосуддя у нашій країні. URL: www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pro-novij-verhovnij-sud-mi-vidkrivaemo-novu-44382 (дата звернення: 14.02.2023).

40. Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03> (дата звернення: 14.02.2023).

41. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войтенко проти України» від 29 червня 2004 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223 (дата звернення: 14.02.2023).

42. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 6039 від 12 серпня 2004 року. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=18718&pf35401=57175> (дата звернення: 19.02.2023).

43. Боброва Ю.Ю., Бобров Ю.О. Детермінанти та дорожня карта з відновлення військових судів в Україні. Право і суспільство. 2021. № 5. С. 3–9.

44. Боброва Ю.Ю. Актуальні питання законодавчого забезпечення діяльності спеціалізованих правоохоронних органів у Збройних Силах України. Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 серпня 2020 року). Київ, 2020. С. 57–60.

45. Бобров Ю.О. Проблеми правосуддя під час воєнного конфлікту на сході України та гібридної війни. Публічне право. 2017. № 4 (28). С. 32–39.

46. Бобров Ю.О. Відновлення військового правосуддя: сучасний стан проблеми. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 5. С. 59–64.

Information about the authors:

Bobrova Yuliia Yuriivna,

Doctor of Juridical Sciences,

Associate Professor at the Faculty of Law,

State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University»

26, Kapitulna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Bobrov Yuriy Oleksandrovych,

Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,

Leading Researcher of the Scientific Center,

State Scientific Institute «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»

4, Nestorivskyi ave., Kyiv, 04053, Ukraine